

ОБМЕЖЕННЯ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

ДЕМЧЕНКО Олександр Вікторович

кандидат економічних наук, докторант кафедри торговельного підприємництва, товарознавства та управління бізнесом
Одеський національний технологічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0796-7164>

МІНЕНКО Софія Іванівна

доктор філософії з менеджменту, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування,
Державний біотехнологічний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3033-1911>

Стаття присвячена узагальненню обмежень та суперечностей щодо формування людського капіталу сільських територій. Підкреслено домінування чинників, що сприяють сільському безробіттю. Ринок праці характеризується надлишком робочої сили над попитом через скорочення сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери, орієнтацію підприємств на інтенсифікацію праці, що призводить до загострення проблеми зайнятості. Агробізнес залишається найбільшим роботодавцем, створюючи моносонію на ринку праці, що спричиняє низькі зарплати та стимулює міграцію до міст. Неконкурентна структура ринку праці негативно впливає на сільське господарство та рівень життя селян. Підкреслено необхідність диверсифікації сільської економіки через розвиток несільськогосподарських видів діяльності, таких як зелений туризм, ремесла та побутове обслуговування. Пропонуються заходи, спрямовані на стимулювання цих видів діяльності, зокрема на законодавчому та урядовому рівнях. Визначено важливість ініціатив місцевих громад у реалізації проєктів, що можуть покращити економічну ситуацію на селі. Узагальнено вплив урбанізації на формування людського капіталу в сільських територіях України. Урбанізація спричиняє відтік населення до міст, що негативно впливає на сільські регіони. Названо основні причини цього процесу: індустріалізація, комерція, ринок праці, модернізація та соціальні аспекти. Пропонується покращити соціальну інфраструктуру, транспортне сполучення, розвивати несільськогосподарські види діяльності та популяризувати життя в селі через медіа та освіту. Обґрунтовано, що чинниками, які перешкоджають формуванню людського капіталу сільських територій України, є неякісна шкільна освіта, погане медичне обслуговування, незадовільний рівень розвитку соціальної інфраструктури, зростання сільського безробіття, моносонія сільськогосподарських підприємств на сільському ринку праці, низький рівень розвитку несільськогосподарських видів бізнесу, урбанізація.

Ключові слова: людський капітал, сільське населення, сільські території, урбанізація, диверсифікація, аграрний сектор економіки.

LIMITATIONS AND CONTRADICTIONS IN THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS OF UKRAINE

DEMCHENKO Oleksandr

Odesa National University of Technology

MINENKO Sofiia

State Biotechnology University

The article is devoted to generalizing limitations and contradictions regarding human capital formation in rural areas. The dominance of factors contributing to rural unemployment is emphasized. The labor market is characterized by a surplus of labor over demand due to the reduction of agricultural production and the social sphere, the orientation of enterprises towards labor intensification, which leads to the aggravation of the employment problem. Agribusiness remains the largest employer, creating a monopsony in the labor market that causes low wages and encourages migration to cities. The non-competitive structure of the labor market hurts agriculture and peasants' standard of living. The need to diversify the rural economy by developing non-agricultural activities, such as green tourism, handicrafts, and household services, is emphasized. Measures to stimulate these activities are proposed, particularly at the legislative and governmental levels. The importance of local community initiatives in implementing projects that can improve the economic situation in the village has been determined. The impact of urbanization on the formation of human capital in rural areas of Ukraine is summarized. Urbanization causes an outflow of population to cities, negatively affecting rural regions. The leading causes of this process are named industrialization, commerce, labor market, modernization, and social aspects. It is proposed that social infrastructure and transport links be improved, non-agricultural activities be developed, and village life be popularized through media and education. It is substantiated that the factors that prevent the formation of human capital in rural areas of Ukraine are low-quality school education, poor medical care, unsatisfactory level of development of social infrastructure, increasing rural unemployment, monopsony of agricultural enterprises in the rural labor market, low level of development of non-agricultural types of business, urbanization.

Keywords: human capital, rural population, rural areas, urbanization, diversification, agrarian sector of the economy.

ДЕМЧЕНКО, О., & МІНЕНКО, С. (2024). ОБМЕЖЕННЯ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ. *Development Service Industry Management*, (2), 161–169. [https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6\(24\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6(24))

DEMCHENKO, O., & MINENKO, S. (2024). LIMITATIONS AND CONTRADICTIONS IN THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS OF UKRAINE. *Development Service Industry Management*, (2), 161–169. [https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6\(24\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2024-6(24))

**ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ
ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ**

Один із найбільш мотивувальних чинників вибору місця проживання людиною – це можливість отримання доступу до виконання суспільно-корисної діяльності, що приносить дохід. Що стосується самих видів діяльності, то вибір тут невеликий – робота за наймом або підприємництво. У цьому контексті однією із найгостріших проблем розвитку українських сільських територій та людського капіталу на них є суттєві обмеження і щодо роботи за наймом, і щодо зайняття підприємницькою діяльністю. У випадку роботи за наймом у жителів сільських територій є чотири варіанти працевлаштування: в органах місцевого самоврядування; господарських структурах, що займаються сільськогосподарським виробництвом; господарських структурах, що займаються несільськогосподарським виробництвом; в місті, якщо сільських населених пунктів знаходиться в приміській зоні і є регулярне щоденне транспортне сполучення засобами громадського транспорту. Потенціал працевлаштування за рахунок функціонування місцевих органів самоврядування територіальних громад є обмеженим кількістю таких органів.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями розвитку людського капіталу сільських територій присвячені дослідження таких вчених: О. Амосова, Д. Богині, О. Бородіної, Т. Житник, В. Дієсперова, М. Ігнатенка, М. Кропивка, Л. Михайлової, Т. Олійник, В. Юрчишина, К. Якуби та інших. Однак окремі питання, серед них і виклики щодо формування людського капіталу сільських територій у зв'язку зі швидкими змінами суспільно-економічних відносин, потребують постійного наукового моніторингу та перегляду.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є узагальнення наукових поглядів та висновків міжнародних організацій щодо обмежень та суперечностей формування людського капіталу сільських територій України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ринок праці на сільських територіях характеризується домінуванням чинників, що сприяють збільшенню сільського безробіття. У цьому контексті В. Ткачук слушно зазначає: «Сучасна кон'юнктура сільського ринку праці характеризується значним переважанням пропозиції робочої сили над її попитом, що пов'язано з різким скороченням обсягів сільськогосподарського виробництва, згортанням соціальної сфери села й інших секторів сільської економіки, а також з орієнтацією реорганізованих сільськогосподарських підприємств на інтенсифікацію праці. Як наслідок, на селі різко загострилася проблема зайнятості» [1]. В іншому дослідженні вчений додає: «На сьогодні ринок праці сільського господарства характеризується підвищеним рівнем напруги, де можливості працевлаштування і вибір вакансій надто обмежені, а темпи зростання й тривалість безробіття значно вищі, ніж у містах, та перевищують соціально допустимий рівень. Як особливість сільського господарства слід вказати високу трудомісткість і низьку прибутковість галузей, що супроводжується відтоком ресурсів, у тому числі робочої сили, в інші сфери виробництва» [2].

Обмеженість ринку праці в сільській місцевості є ключовим фактором, що змушує економічно активне сільське населення вдаватися до пошуку робочих місць за межами місця проживання, поповнюючи лави маятникових трудових мігрантів [3].

Проблеми сільської зайнятості пов'язуються із зміною галузевої структури сільськогосподарського виробництва – зосередженості середніх та великих агроформувань на виробництві обмеженого переліку товарних експортоорієнтованих сільськогосподарських культур. З цього приводу О. Ходаківська та О. Могильний зауважують: «...Великі агроформування найбільш причетні до небажаного розвитку галузі, адже вони спеціалізуються на вирощуванні експортоорієнтованих, високорентабельних та швидкоокупних сільськогосподарських культур. Звідси спостерігається сировинна експлуатація сільського господарства, виснаження природних ресурсів, недоодержання доданої вартості, скорочення робочих місць...» [4]. Натомість у галузях сільськогосподарського виробництва, де традиційно відносно вищий рівень використання живої праці – садівництво, молочне та м'ясне скотарство, свинарство, досі триває спад виробництва.

Найбільшим роботодавцем на сільських територіях України залишається агробізнес – на кінець 2021 р. із 4876,9 тис. осіб, що були зайняті в сільській місцевості [5], 2692,7 тис. осіб працювали в сільському господарстві [6]. Тому в переважній більшості сільських населених пунктів сільськогосподарські підприємства – єдиний роботодавець. Це створило умови для формування моносонії на ринку праці сільських територій – єдиним покупцем фактору виробництва «робоча сила» виступають суб'єкти агробізнесу. Як зазначає О. Могильний: «Загострює соціально-економічну ситуацію в сільській місцевості моносонія на ринку праці... Згідно з результатами суцільного обстеження, проведеного Державною службою статистики України ще в 2006 році, майже у 14 тис. сільських населених пунктах, або в кожному другому від загальної кількості не було жодного підприємства, організації чи іншого суб'єкта господарювання. Останніми роками ситуація погіршилась, оскільки простежується зменшення кількості

фермерських господарств, кооперативів, суб'єктів малого підприємництва і фізичних осіб-підприємців...» [7].

Моносонія належить до переліку так званих «вузьких місць» ринкової економіки, тобто її природних порушень, з якими вона самостійно не може впоратися. З цього приводу О. Песцова-Світалка слушно зауважує: «Саморегулююча функція ринкової економіки з проблемою функціонування моносонії впоратися не в силах. Адже вона спрацьовує лише в умовах конкуренції, якої за моносонії немає. В такому разі, безумовно, виправданим є втручання держави, зокрема через встановлення мінімальної заробітної плати або мінімальної погодинної оплати праці, що обмежує потенційні зловживання з боку моносоніста...» [8].

Моносонія на ринку праці сільських територій стала однією із головних причин низького рівня оплати праці селян та ключовим демотиватором проживання в сільській місцевості. З цього приводу В. Лагодієнко зазначає: «Причиною внутрішньої міграції є вищий рівень оплати праці в міських поселеннях порівняно із селом... На нашу думку, серед причин такого явища одним із головних є монопольне становище сільськогосподарських підприємств як роботодавця на локальному (в межах сільського населеного пункту) ринку праці. Це дозволяє їм занижувати заробітну плату найманим працівникам. У відповідь селяни вдаються до пасивного спротиву – шукають роботу в місті» [9].

Економічним наслідком неконкурентної структури ринку праці сільських територій є зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, на який справедливо вказує А. Сухоставець: «Низький рівень заробітної плати в сільському господарстві викликав відтік робочої сили в інші галузі, що негативно вплинуло на розвиток сільськогосподарського виробництва» [10]. Натомість негативним соціальним наслідком такої ситуації є різке погіршення рівня життя селян. З цього приводу О. Ляшенко зауважує: «Останнім часом відбулося різке зниження показників рівня життя сільського населення. Основним його проявом стало погіршення харчування та забезпечення жителів сіл непродовольчими товарами і послугами внаслідок їхніх доходів. Бідність в сільській місцевості стала поширеним явищем. Її причини криються в... нерівноправному становищі сільських громад» [11].

Аграрний сектор виробництва характеризується знеціненням робочої сили, що призвело до того, що ні номінальний, ні реальний рівні заробітної плати в сільськогосподарському виробництві неспроможні забезпечити умови для нормальної життєдіяльності працівників і повноцінного відтворення робочої сили [12].

Небезпечним наслідком низької заробітної плати селян є не лише поточна незабезпеченість багатьох важливих людських потреб, але й незадовільний рівень формування майбутніх компенсаторних механізмів. У цьому контексті О. Булавка та М. Капінус справедливо застерігають: «...Ситуація з оплатою праці в сільському господарстві поліпшуватиметься, але відрив її від середньої по економіці країни дорівнюватиме 60–70%. Унаслідок цього більшість селян змушені будуть погоджуватися працювати при мінімальній зарплаті без соціальних відрахувань до бюджету, приречивши себе на мінімальне пенсійне забезпечення та позбавлення соціальної виплати у разі хвороби, інвалідності тощо» [13].

В. Вітвіцький а І. Беженар виділяють ще одну серйозну проблему на ринку праці сільських територій – тіньову зайнятість: «Не менш важливим висновком розвитку сільськогосподарського підприємництва необхідно визнати, що в аграрному секторі, як і в цілому в економіці країни, значна частина ринку праці знаходиться «в тіні»... Як наслідок, держава отримує збитки від несплати відповідних податків, а наймані працівники зазнають збитків через зниження своїх майбутніх пенсій» [14].

Альтернативою для зайнятості жителів сільських територій є розвиток несільськогосподарських видів бізнесу – підсобних промислів, ремесел, «зеленого» туризму, побутового обслуговування, послуг логістики тощо [15]. Як зазначають фахівці Німецької консультативної групи при уряді України, «загальноновизнаним є той факт, що розвиток зайнятості в несільськогосподарському секторі на селі є стрижнем політики розвитку сільських територій та критичним фактором в забезпеченні зайнятості та доходів на селі в довготривалій перспективі... Численні дослідження демонструють, що існує позитивна кореляція між несільськогосподарською зайнятістю та: вищим рівнем доходів сільських сімей; кращою здатністю диверсифікації джерел доходів; вищою продуктивністю сільськогосподарських видів діяльності» [16].

Сучасні світові тенденції сільського розвитку спрямовані на диверсифікацію сільської економіки, розвиток різних галузей промисловості в сільській місцевості, а також сфери послуг, транспортної інфраструктури, сфери телекомунікацій та зв'язку, що сприяє модернізації сіл та підвищує їх привабливість для мешканців міст. Багато мешканців міст (особливо великих) переїзять у сільську місцевість та переносять сюди свій бізнес. Наприклад, у Великій Британії тільки близько 15% підприємницьких структур у сільській місцевості пов'язані з сільським та лісовим господарством; у Баварії (Німеччина) більшість земель змінюють традиційний тип сільськогосподарської діяльності на туристично-оздоровчий [17].

У Статті 3 Проекту Закону України «Про розвиток сільського господарства та сільських територій в 2017-2022 рр. (інтегральне село)» серед основних заходів щодо забезпечення пріоритетності розвитку сільського господарства та сільських територій вказується:

– стимулювання розвитку неаграрних видів діяльності, підвищення рівня знань та практичних навичок сільського населення для організації неаграрних видів діяльності на селі, поширення інноваційних продуктів, бізнес-мереж, маркетингових проєктів;

– формування мережі інформаційно-консультативного забезпечення розвитку несільськогосподарської діяльності;

– розбудова сільського й аграрного туризму;

– використання лісових, водних та інших природних ресурсів для рекреаційних послуг [18].

Зазначений проект закону є продовженням нормативних ініціатив українського уряду, спрямованих на диверсифікацію сільської економіки. Так, у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» від 23 вересня 2015р. № 995-р мова йде про те, що одним із ключових шляхів та способів розв'язання існуючих проблем розвитку сільських територій є диверсифікація та розвиток сільської економіки через: створення умов для розвитку різноманітних видів економічної діяльності та форм господарювання; розвиток туристичної та рекреаційної діяльності у сільській місцевості [19].

Учасники науково-практичної конференції «Розвиток сільських територій в умовах децентралізації: стан, можливості та ризики», що відбулася 19 квітня 2016 року в м. Києві, які представляють центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, наукові та неурядові організації, а також бізнес, серед перспектив просторового розвитку сільських територій, можливостей та шляхів досягнення успіху в умовах децентралізації також відмітили важливість розвитку несільськогосподарського підприємництва [20].

Як зазначає Ф. Важинський, «розвиток несільськогосподарських видів діяльності на селі – це важливе джерело зайнятості і доходів сільського населення, особливо через сезонність сільського господарства і неможливість забезпечення інтенсивної цілорічної зайнятості сільського населення в сільськогосподарському виробництві» [21].

Голова правління Асамблеї аграрних палат України О. Трофімцева слушно зауважує: «Має сенс на урядовому та законодавчому рівні стимулювати розвиток несільськогосподарських видів діяльності на селі, які якраз і можуть стати джерелом створення нових робочих місць і аргументом для молоді залишатись у регіонах. До таких видів діяльності відносяться і зелений, гастрономічний або екологічний туризм, і переробка сільськогосподарської продукції, і технологічні виробництва, які можуть бути розташовані неподалік від великих регіональних центрів, але давати робочі місця в селах» [22].

Реалізація амбітних планів диверсифікації сільської економіки залежить від ініціативи та політичної волі не лише центральних органів влади, а й місцевих громад та муніципальних органів влади, що представляють їхні інтереси. Прикладом такої ініціативи та бажання позитивних перетворень є Концепція розвитку сільських територій у Запорізькій області. В цьому документі для реалізації напряму «Диверсифікація та розвиток сільської економіки», окрім іншого, передбачено таке:

– розроблення заходів щодо розвитку туристичної та рекреаційної діяльності у сільській місцевості;

– розроблення пілотних проектів, що стимулюватимуть такі види діяльності як туризм, сфера обслуговування, народні промисли, подання їх заінтересованим центральним органам виконавчої влади на розгляд щодо фінансування у рамках відповідних бюджетних програм;

– створення реєстру інвестиційних програм і проектів з розвитку сільських територій для врахування їх під час розроблення планів заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку [23].

Окрім амбітних планів в Україні уже є, але поки що епізодичні приклади практичної реалізації успішних проектів розвитку несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях. Наприклад, у Києві 20 вересня 2019 р. онлайн-видання «AgroPortal.ua» визначило і нагородило фіналістів та переможця IV Всеукраїнського конкурсу «Неймовірні села України 2019». Переможцем стало село Залізник (Сумська область). На конкурс «Неймовірні села України 2019» с. Залізник подало бізнес-план з облаштування цикорної кав'ярні-бібліотеки з аграрною та екологічною тематикою. Громада села має намір закупити промислову сушарку для цикорію та дві малих сушарки для ягід. А також кавомолку, кавоварку та ящики для зберігання і обробки рослин. Інший приклад – компанія «Baker Tilly» надасть грант на часткову реалізацію бізнес-плану розвитку сільських територій селу Більче-Золоте (Тернопільська область). Громада села планує провести капітальний ремонт приміщення готелю [24].

Одним із найважливіших інструментів підвищення зайнятості жителів сільських територій є розвиток сільськогосподарської кооперації.

Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», сільськогосподарський кооператив – це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб [25].

У цьому контексті Д. Утеченко слушно зазначає, що саме завдяки роботі кооперативів можна створити високооплачувані нові робочі місця, розвинути інфраструктуру населеного пункту, що зможе підвищити рівень та якість життя мешканців на цій території [26]. На вирішальну роль сільськогосподарської кооперації у розвитку українського села вказує і Ю. Лузан: «Урівноважити конкурентоспроможність із великими агрохолдингами та корпораціями для дрібних і середніх сільгоспвиробників..., як показує світовий досвід, можливо тільки завдяки розвитку справжньої обслуговуючої й виробничої сільськогосподарської

кооперації не тільки на рівні окремих сіл, а також галузей і територій, формуючи таким чином загальнодержавну систему сільськогосподарської кооперації. Цим шляхом йшли всі розвинуті країни, і є великою помилкою ігнорування такого досвіду в Україні» [27]. Такий самий підхід знаходимо і в Р. Мудрака: «...Безальтернативною формою підвищення конкурентних позицій дрібнотоварних сільськогосподарських виробників є створення обслуговуючих кооперативів, що мають забезпечити суттєве покращення організації та управління матеріально-технічного постачання й просування їх продукції на ринку» [28].

Такий підхід зарекомендував себе як надійний інструмент підвищення ефективності діяльності аграріїв у процесі багаторічної господарської практики фермерів у розвинутих країнах. Як зазначають М. Лук'янова та І. Гурська, «у розвинутих країнах світу кооперативи як організаційна форма прояву співпраці товаровиробників та й просто місцевих жителів у процесі вирішення проблем їх життєдіяльності та досягнення спільних цілей є важливим елементом інституційного середовища сільської економіки» [29]. В. Міракін у цьому контексті слушно наголошує, що «у Данії кооперативами переробляється 90% молока, експортується 90% масла і сиру. Кооперативи Скандинавії переробляють та реалізують 80% м'яса та молока. У Нідерландах кооперативи реалізують 95% фруктів, майже всі овочі та 90% вовни, 90% вершкового масла, майже 85% сиру, 80% молочного порошку, 65% цукру та близько 60% згущеного молока. Кооперативи Фінляндії і Швеції постачають своїм членам 60% засобів виробництва, Франції та ФРН – 50% кормів та добрив, Нідерландів – 55% кормів та третину мінеральних добрив. Майже 60% збуту сільгосппродукції Франції припадає на кооперативи» [30].

У Канаді сільськогосподарські кооперативи відіграють велику роль в аграрному секторі економіки, займаються постачанням виробничих ресурсів для фермерів, переробкою і збутом зерна та олійних культур, молока, м'яса, фруктів та ін. [31].

Тому, як справедливо зауважують Ю. Ушкаренко та О. Осадчий, «досвід створення та функціонування кооперативних структур західноєвропейських країн є основою для визначення напрямів, форм і змісту його застосування в агропромисловому виробництві України» [32].

Відновлення широкомасштабної військової агресії росії проти України спричинили безпрецедентну гуманітарну катастрофу та економічну кризу. На порядку денному стоїть завдання щодо виживання держави. Тому першочерговими заходами державної політики є забезпечення розвитку військово-промислового комплексу та обороноздатності країни, Збройних сил України. За таких умов багато заходів внутрішньої соціальної політики відійшли на другий план. Серед них – і стимулювання несільськогосподарських видів сільського підприємництва, що консервує проблему високого рівня безробіття сільських жителів на невизначений строк.

Ще одним чинником, що перешкоджає формуванню людського капіталу сільських територій України, є урбанізація.

Урбанізація – це зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням частки міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі [33]. Існує величезна кількість причин, які сприяють розвитку урбанізації, проте серед усіх можна відзначити кілька основних, які впливають на процес урбанізації населення найбільше (глобальна індустріалізація; комерція; соціальні аспекти; ринок праці; модернізація та зміна способу життя) [34].

Як відмічають В. Колтун і О. Бабінець, «...урбанізаційні процеси можуть спричинити екологічні, економічні й соціальні проблеми. Серед них – забруднення навколишнього природного середовища, зростання рівня злочинності, погіршення якості життя на сільських територіях тощо» [35].

На загальносвітову об'єктивну причину урбанізації вказує Г. Бакуліна, зазначаючи, що «у всьому світі міста ростуть тому, що люди переїжджають із сільських районів у пошуках роботи, можливостей поліпшення умов життя і заради кращого майбутнього для своїх дітей... Сучасне місто забезпечує більшість людей, які в ньому проживають, різноманітними умовами праці... У місті забезпечується належний рівень медичного обслуговування. Місто характеризується високим рівнем благоустрою... Заклади культури забезпечують міським жителям культурний відпочинок, задовольняють естетичні і пізнавальні потреби» [36]. Схожу аргументацію знаходимо в В. Назаренка, який стверджує, що «місто є основною територіальною одиницею та одним із ключових місць розвитку економіки держави за сучасних умов. На міста припадає значна частка економіки в розвинутих країнах. Так, за даними ООН, в країнах з вищим рівнем урбанізації (60% і вище) спостерігається вищий рівень ВВП» [37].

Як зазначається у доповіді Світового банку, «впродовж останніх двох десятиріч в Україні спостерігалися тенденції до зниження чисельності та старіння населення, що мало важливі наслідки на рівні міст. За цей час населення країни в цілому скоротилося на 13%, а міське населення – приблизно на 9%. У вузькому сенсі цього поняття урбанізація в Україні триває, оскільки населення сільської місцевості зменшується швидше, ніж міське населення» [38].

Описуючи важливу особливість урбанізаційних процесів, що відбуваються в Україні, В. Панов слушно зауважує: «...Міграція в міста зазвичай указує на те, що люди шукають кращої роботи, а також є ознакою дієвої реорганізації людських ресурсів у межах країни (наявності чинників притягання)...

Каталізатором переїзду часто виступає низький рівень соціальних видатків у рідних регіонах (чинники виштовхування)» [3].

Отже, урбанізація є об'єктивним загальносвітовим процесом. Бажання тих, хто залишає село заради проживання в місті, є майже скрізь однаковими:

- кращі можливості для працевлаштування та вищий потенціал доходів;
- сучасні побутові зручності;
- кращий доступ до освітніх та медичних послуг;
- великий вибір варіантів проведення дозвілля: спорт, театр, кіно, різноманітні клуби за інтересами (більярд, боулінг, казино, танці, піші або велосипедні прогулянки містом чи міським парком, відвідування зон відпочинку, льодовий палац, аквапарк тощо);
- кращі можливості соціальних комунікацій і т.д.

Ми свідомі того, що цей процес не зупинити. Проте існує можливість його сповільнити і досягнути показника відносно вищої частки сільського населення. Для цього необхідно:

- відновити та забезпечити розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, довести побутові умови сільських жителів до рівня, що за кількісними та якісними характеристиками не поступаються аналогічним у міських поселеннях [40];
- забезпечити зручне транспортне сполучення із найближчими міськими поселеннями: утримувати у належному технічному стані автомобільні дороги та підтримувати регулярний рух засобів громадського транспорту;
- сприяти розвитку в селі несільськогосподарських видів діяльності: «зеленого» туризму, ремесел тощо;
- за допомогою мистецтва, кіно, ЗМІ, шкільної та вищої освіти культивувати у суспільстві проживання в сільській місцевості як невід'ємний атрибут здорового способу життя.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, ключовими чинниками, що перешкоджають формуванню людського капіталу сільських територій України, є: неякісна шкільна освіта, погане медичне обслуговування, незадовільний рівень розвитку соціальної інфраструктури, зростання сільського безробіття, монополія сільськогосподарських підприємств на сільському ринку праці, низький рівень розвитку несільськогосподарських видів бізнесу, урбанізація.

Література

1. Ткачук В.А. Організаційно-економічні засади ефективної зайнятості сільського населення. *Економіка АПК*. 2015. № 9. С. 82-88.
2. Ткачук В. А. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 6-13.
3. Кирилюк С.В. Зайнятість сільського населення – компроміс між сільською та міською економіками. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 3. С. 640-645.
4. Хомаківська О.В., Могильний О.М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. №6. С. 33-41.
5. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/rp/eans/zn_stmvg_21_ue.xls
6. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2021 роках. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2020_ue.xls
7. Могильний О.М. Аграрний ринок праці: функціональні особливості та їх соціально-економічні наслідки для населення. *Економіка АПК*. 2013. №12. С. 5-12.
8. Песцова-Світалка О.С. Монополістичний ринок праці та його місце в економіці України. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 38. С. 3-8.
9. Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Депопуляція сільських територій та мотивація найманих працівників у сфері сільськогосподарського виробництва України. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2019. Вип. 5-1 (54). С. 54-61.
10. Сухоставець А.І. Доходи та витрати сільського населення як передумова розвитку підприємництва в соціальній сфері. *Агросвіт*. 2015. № 19. С. 16-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2015_19_4
11. Ляшенко О.А. Рівень життя населення сільських територій. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.3/187.pdf>
12. Поліщук В.О. Мотивація працівників в умовах пріоритетного розвитку сільських територій Вінницької області. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2012. №2(64). Серія: Економічні науки. С. 118-124.
13. Булавка О.Г., Капінус М.Р. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення. *Економіка АПК*. 2015. № 9. С. 75-82.
14. Вітвіцький В.В., Беженар І.М. Оплата праці в двонаправленому розвитку аграрного підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 79-90.

15. Ткачук А. Сільські території у період змін. нові можливості?! *Інститут громадянського суспільства*. 18 квітня 2016. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/silski-terytoriyi-u-period-zmin-novi-mozhlyvosti/>
16. Німецька консультативна група при уряді України. *Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України*. Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій в Україні. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf
17. Виконавчий комітет Кам'янської міської ради Черкаської області. *Сільський туризм – як важлива складова українського сучасного туризму*. URL: <https://kammiskrada.gov.ua/novyny/silskij-turizm-yak-vazhliva-skladova-ukra%D1%97nskogo-suchasnogo-turizmu/>
18. Проект Закону України «Про розвиток сільського господарства та сільських територій в 2017-2022рр. (інтегральне село)» від 12.07.2016 № 4945. *LIGAZAKON*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH3TD00A?an=3>
19. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» від 23 вересня 2015р. № 995-р. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248515797>
20. Міністерство розвитку громад та територій України. *Маніфест «Про сприяння розвитку сільських територій»*. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/rozvitok-silskih-teritoriy/informatsiya-pro-spriannya-rozvitku-silskih-teritoriy/manifest-pro-spriannya-rozvitku-silskih-teritoriy/>
21. Важинський Ф.А. *Пріоритетні напрями розвитку сільських територій України (Аналітична записка)*. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170202.pdf>
22. Думка: В Україні важливо розвивати несільськогосподарські види діяльності на селі. *AgroPortal*. 3 травня 2021. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/mnenie-v-ukraine-vazhno-razvivat-neselskokhozyaistvennye-vidy-devatelnosti-na-sele>
23. Запорізька обласна державна адміністрація. *Сільські території області розвиватимуться за концептуальним планом. 18 грудня 2017*. URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/38828/silski-teritoriji-oblasti-rozvivatimutsya-za-kontseptualnim-planom.html>
24. Український клуб аграрного бізнесу. В Україні обрали кращий бізнес-план розвитку сільських територій. *UCAB*. 30 вересня 2019. URL: <https://ucab.ua/ua/pres-sluzhba/novosti/v-ukraini-obrali-kraschij-biznesplan-rozvitku-silskih-teritoriy>
25. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020р. № 819-IX. *ZAKONONLINE*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/487358_734663
26. Утеченко Д.М. Функціонування сільськогосподарської кооперації як засіб відтворення людського капіталу сільських територій. *Економіка та держава*. 2020. № 11. С. 102-105.
27. Лузан Ю.Я. Сучасні проблеми та основні фактори розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2014. № 6. С. 5-9.
28. Мудрак Р.П. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників і розвиток кооперації. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 97. Частина 2. С. 184-196.
29. Лук'янова М.М., Гурська І.С. Сільська кооперація як основа місцевого розвитку. *Агросвіт*. 2018. №12. С. 62-66.
30. Міракін В.В. Розвиток сільськогосподарської кооперації зарубіжних країн. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 25-32.
31. Кібенко К.А. Досвід зарубіжних країн у розвитку обслуговуючої кооперації селянських господарств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 18. Частина 2. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. С. 44-48.
32. Ушкаренко Ю.В., Осадчий О.Д. Сучасний стан і розвиток системи сільськогосподарської кооперації Німеччини в контексті процесів інтеграції ЄС і глобалізації. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 5. С. 83-87.
33. Урбанізація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація>.
34. Урбанізація – що це таке, причини, види і наслідки урбанізації. URL: <https://termin.in.ua/urbanizatsija/>
35. Колтун В.С., Бабінець О.П. Урбанізація та її вплив на розвиток публічного управління: понятійно-категорійний аналіз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 18. С. 59-64.
36. Бакуліна Г.Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 18. С. 22-27.
37. Назаренко В.А. Урбанізація в сучасних умовах: економічний аспект на прикладі міста Києва. *Економіка та екологія землекористування*. 2019. № 3. С. 69-80.
38. Україна. Огляд урбанізації. Світовий банк. 2015. № ACS15060. URL: https://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/Urban%20Review%20UA_0.pdf
39. Панов В.О. Демографічні аспекти розвитку міст Закарпаття (1991-2016 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Випуск 2(37). Серія «Історія». С. 59-64.

40. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Демченко О.В. Проблеми реалізації концепції сталого розвитку в аграрному секторі економіки України. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 3. С. 204-213.

References

1. Tkachuk V.A. Orhanizatsiino-ekonomichni zasady efektyvnoi zainiatosti silskoho naselennia. *Ekonomika APK*. 2015. № 9. S. 82-88.
2. Tkachuk V. A. Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku ahranoho rynku pratsi. *Ekonomika APK*. 2019. № 7. S. 6-13.
3. Kyryziuk S.V. Zainiatist silskoho naselennia – kompromis mizh silskoiu ta miskoiu ekonomikamy. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 2015. Vypusk 3. S. 640-645.
4. Khodakivska O.V., Mohylnyi O.M. Ahrokhodynny Ukrainy: ahrana polityka ta vyklyky maibutnomu. *Ekonomika APK*. 2017. №6. S. 33-41.
5. Zainiatist naselennia za statti, typom mistsevosti ta vikovymy hrupamy u 2021 rotsi. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/rp/eans/zn_stmvg_21_ue.xls
6. Zainiate naselennia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2012-2021 rokakh. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2020_ue.xls
7. Mohylnyi O.M. Ahrarnyi rynek pratsi: funktsionalni osoblyvosti ta yikh sotsialno-ekonomichni naslidky dlia naselennia. *Ekonomika APK*. 2013. №12. S. 5-12.
8. Pestsova-Svitalka O.S. Monopsonichni rynek pratsi ta yoho mistse v ekonomitsi Ukrainy. *Infrastruktura rynku*. 2019. Vyp. 38. S. 3-8.
9. Lahodiienko V.V., Lahodiienko N.V. Depopulatsiia silskykh terytorii ta motyvatsiia naimanykh pratsivnykiv u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy. *Naukovo-vyrobnychi zhurnal «Biznes-navihator»*. 2019. Vyp. 5-1 (54). S. 54-61.
10. Sukhostavets A.I. Dokhody ta vytraty silskoho naselennia yak peredumova rozvytku pidpriemnytstva v sotsialnii sferi. *Ahrosvit*. 2015. № 19. S. 16-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2015_19_4
11. Liashenko O.A. Riven zhyttia naselennia silskykh terytorii. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.3/187.pdf>
12. Polishchuk V.O. Motyvatsiia pratsivnykiv v umovakh priorytetnoho rozvytku silskykh terytorii Vinnytskoi oblasti. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU*. 2012. №2(64). Seria: Ekonomichni nauky. S. 118-124.
13. Bulavka O.H., Kapinus M.R. Shliakhy pidvyshchennia zhyttievoho ravnia silskoho naselennia. *Ekonomika APK*. 2015. № 9. S. 75-82.
14. Vitvitskyi V.V., Bezhenar I.M. Oplata pratsi v dvonapravlenomu rozvytku ahranoho pidpriemnytstva. *Ekonomika APK*. 2021. № 8. S. 79-90.
15. Tkachuk A. Silski terytorii u period zmin. novi mozhlyvosti?! Instytut hromadianskoho suspilstva. 18 kvitnia 2016. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/silski-terytorii-u-period-zmin-novi-mozhlyvosti/>
16. Nimetska konsultatyvna hrupa pry uradii Ukrainy. Nesilskohospodarska zainiatist v silskii mistsevosti Ukrainy. Instytut Ekonomichnykh Doslidzhen ta Politychnykh Konsultatsii v Ukraini. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf
17. Vykonavchi komitet Kamianskoi miskoi rady Cherkaskoi oblasti. Silskiy turyzm – yak vazhlyva skladova ukrainskoho suchasnoho turyzmu. URL: <https://kammiskrada.gov.ua/novyny/silskij-turizm-yak-vazhlyva-skladova-ukra%D1%97nskogo-suchasnogo-turyzmu/>
18. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro rozvytok silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v 2017-2022rr. (intehralne selo)» vid 12.07.2016 № 4945. LIGAZAKON. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH3TD00A?an=3>
19. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii» vid 23 veresnia 2015r. № 995-r. Uriadovy portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248515797>
20. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. Manifest «Pro spriannia rozvytku silskykh terytorii». URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/rozvitok-silskih-teritoriy/informatsiya-pro-spriannya-rozvitku-silskih-teritoriy/manifest-pro-spriannya-rozvitku-silskih-teritoriy/>
21. Vazhynskyi F.A. Priorytetni napriamy rozvytku silskykh terytorii Ukrainy (Analitichna zapyska).. URL:<http://ird.gov.ua/irdp/e20170202.pdf>
22. Dumka: V Ukraini vazhlyvo rozvyvaty nesilskohospodarski vydy diialnosti na seli. *AgroPortal*. 3 travnia 2021. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/mnenie-v-ukraine-vazhno-razvivat-neselskokhozyaistvennye-vidy-deyatelnosti-na-sele>
23. Zaporizka oblasna derzhavna administratsiia. Silski terytorii oblasti rozvyvatymutsia za kontseptualnym planom. 18 hrudnia 2017. URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/38828/silski-teritorii-oblasti-rozvivatimutsya-za-kontseptualnim-planom.html>
24. Ukrainykyi klub ahranoho biznesu. V Ukraini obraly kraschyyi biznes-plan rozvytku silskykh terytorii. UCAB. 30 veresnia 2019. URL: https://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_obrali_kraschyy_biznesplan_rozvitku_silskikh_teritoriy
25. Zakon Ukrainy «Pro silskohospodarsku kooperatsiiu» vid 21.07.2020r. № 819-IKh. ZAKONONLINE. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/487358__734663
26. Utechenko D.M. Funktsionuvannia silskohospodarskoi kooperatsii yak zasib vidtvorennia liudskoho kapitalu silskykh terytorii. *Ekonomika ta derzhava*. 2020. № 11. S. 102-105.
27. Luzan Yu.Ia. Suchasni problemy ta osnovni faktory rozvytku ahranoho sektoru Ukrainy. *Ekonomika APK*. 2014. № 6. S. 5-9.
28. Mudrak R.P. Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv i rozvytok kooperatsii. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*. 2020. Vyp. 97. Chastyna 2. S. 184-196.
29. Lukianova M.M., Hurska I.S. Silska kooperatsiia yak osnova mistsevoho rozvytku. *Ahrosvit*. 2018. №12. S. 62-66.
30. Mirakin V.V. Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii zarubizhnykh krain. *Infrastruktura rynku*. 2018. Vyp. 25. S. 25-32.
31. Kibenko K.A. Dosvid zarubizhnykh krain u rozvytku obsluhovuiuchoi kooperatsii selianskykh hospodarstv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2018. Vyp. 18. Chastyna 2. Seria: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. S. 44-48.
32. Ushkarenko Yu.V., Osadchyy O.D. Suchasnyi stan i rozvytok systemy silskohospodarskoi kooperatsii Nimechchyn v konteksti protsesiv intehratsii YeS i hlobalizatsii. *Ekonomika i suspilstvo*. 2016. Vyp. 5. S. 83-87.
33. Urbanizatsiia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Urbanizatsiia>.
34. Urbanizatsiia – shcho tse take, prychyny, vydy i naslidky urbanizatsii. URL: <https://termin.in.ua/urbanizatsiia/>
35. Koltun V.S., Babinets O.P. Urbanizatsiia ta yii vplyv na rozvytok publichnoho upravlinnia: poniattiino-katehoriinyi analiz. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2021. № 18. S. 59-64.
36. Bakulina H.Iu. Urbanizatsiia yak tendentsiia rozvytku suspilstva: mizhnarodnyi aspekt. *Ekonomika i suspilstvo*. 2018. Vyp. 18. S. 22-27.

-
37. Nazarenko V.A. Urbanizatsiia v suchasnykh umovakh: ekonomichniy aspekt na prykladi mista Kyieva. Ekonomika ta ekolohiia zemlekorystuvannia. 2019. № 3. S. 69-80.
38. Ukraina. Ohliad urbanizatsii. Svitovyi bank. 2015. № ACS15060. URL: https://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/Urban%20Review%20UA_0.pdf
39. Panov V.O. Demohrafichni aspekty rozvytku mist Zakarpattia (1991-2016 rr.). Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. 2017. Vypusk 2(37). Serii «Istoriia». S. 59-64.
40. Mudrak R.P., Lahodiienko V.V., Demchenko O.V. Problemy realizatsii kontseptsii staloho rozvytku v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy. Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky. 2022. Tom 7. № 3. S. 204-213.